

Krzysztof Bielowny

Sieć szkół na terenie parafii ewangelickich w Nawiadach, Pieckach i w Starej Ukcie do 1945 r.

Studia Elbląskie 6, 49-71

2004/2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SIEĆ SZKÓŁ NA TERENIE PARAFII EWANGELICKICH W NAWIADACH, PIECKACH I W STAREJ UKCIE DO 1945 R.

I. POCZĄTKI SZKOLNICTWA W DIECEZJI WARMIŃSKIEJ

Pierwszy ordynariusz diecezji warmińskiej, bp Anzelm (1250–1274) jeszcze przed powołaniem kapituły do życia zajął się tworzeniem szkolnictwa, i to przede wszystkim parafialnego. W umowie z Zakonem Krzyżackim, reprezentowanym w osobie wielkiego mistrza Ludwika von Quedau, w 1251 r. odstąpił prawo zakładania szkół na terytorium należącym do Zakonu samemu mistrzowi. Jak podaje Karbownik, wielki mistrz Winrych Kniprode (1351–1382), był krzewicielem oświaty, zakładał szkoły w każdej wsi liczącej 60 rodzin¹.

Na szybki rozwój szkół parafialnych w diecezji warmińskiej miały wpływ dwa czynniki. Pierwszym była liturgiczna służba Boża, która wymagała pomocy w kościele parafialnym. Dawniej czynności pomocnicze w kościele spełniali: ostariusz — zwoływał dzwonieniem wiernych na modlitwę, a także zamykał i otwierał kościół; lektor — czytał podczas nabożeństw *Pismo Święte*; akolita — posługiwał do Mszy św. podczas wykonywania powyższych czynności, owym klerikom powierzano nauczanie dzieci. Zadaniem szkół przykościelnych było przekazywanie uczniom elementarnej wiedzy oraz przygotowanie ich poprzez śpiew w chórze do uczestnictwa w nabożeństwach kościelnych. Podczas powoływania nowej parafii, Kościół był mocno zainteresowany w utworzeniu przy nim szkoły. Dzieci zdobywały wiedzę, miejscowy kościół — z chóru i pomocy przy czynnościach liturgicznych.

Drugi, bardzo ważny czynnik, który przyczynił się do powstawania szkół parafialnych, to kolonizacja niemiecka. Owi koloniści, pochodzący z różnych miejscowości, w których sami chodzili do szkół elementarnych, pragnęli, by także ich dzieci miały możliwość uczenia się². Szkoły parafialne w diecezji warmińskiej zakładał Kościół. Do proboszcza należało prawo nadzoru nad nauczycielem, jego zatrudnienie i zwolnienie. Wykształcenie nauczycieli było różne. W szkołach miejskich najczęściej były to osoby po studiach uniwersyteckich, po wydziałach

¹ A. Karbownik, *Szkoły diecezji chełmińskiej w wiekach średnich*, Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu 1899, t. 6, s. 55.

² M. Borzyszkowski, *Szkoły diecezji warmińskiej w okresie od XII do połowy XVI wieku*, SW 1965, t. 2, s. 33–35.

teologicznych albo adeptci sztuk wyzwolonych. Znacznie gorzej działało się w szkołach wiejskich, zatrudnieni bowiem w nich nauczyciele z reguły byli jednocześnie kantorami i dzwonnikami³.

W wielu diecezjach zakładaniem szkół zajmował się urzędujący przy Kapitulie katedralnej kanonik scholastyk. Jednak mało prawdopodobne, by odnosiło się to do kanonika scholastyka warmińskiego. Należy przyjąć tu tezę, że pierwsze szkoły parafialne zakładali tu biskupi, a w późniejszym okresie te obowiązki przejęły parafie. Sieć szkół w diecezji warmińskiej była raczej równomiernie rozłożona⁴.

II. SZKOLNICTWO W PRUSACH PO REFORMACJI

Reformacja w 1525 r. w Prusach Książęcych przeobraziła także szkolnictwo. Gorliwie zabiegano o zakładanie szkół elementarnych. Ordynacja krajowa z 1526 r. zachęcała do zakładania nowych szkół. Nauczyciel, obok duchownego, był opłacany z funduszy kościelnych. Bez wątplenia, w każdej parafii znajdowała się szkoła kościelna⁵.

Dbano o równouprawnienie językowe zarówno w Kościele ewangelickim, jak i w szkołach. Dzieci uczyły się w takim języku w szkole, jakim posługiwały się w środowisku rodzinnym. W języku ojczystym przygotowywano je do konfirmacji, po osiągnięciu odpowiedniego wieku przyjmowano je do gminy wyznaniowej.

Za Fryderyka Wilhelma I sieć szkół w całym kraju się powiększyła. W myśl nowego rozporządzenia z 1734 r. każda parafia była zobowiązana do utworzenia klas szkolnych. Powstała stała komisja kościelna, która wydała pierwszą pruską ordynację szkolną (*Principia regulativa* w 1736 r.) dla szkół elementarnych⁶.

Rozporządzenie z 1734 r. zakładało, że dzieci muszą się uczyć tylko religii i czytania. A jedynie wybrane dzieci miano uczyć pisania i rachunków, natomiast sprawą otwartą pozostawało, kto ma dokonać wyboru: rodzice, dzieci czy nauczyciel⁷. Dopiero późniejsze akty prawne pozwoliły nauczać wszystkie dzieci tych trzech umiejętności — czytania, pisania i rachowania, oraz uzupełniać ich znajomość historii biblijnej oraz geografii Palestyny, historią i geografiją kraju ojczystego, czyli Prus⁸. Wizytacja w 1738 r. wykazała, że w Prusach działało 1545 szkół, w tym 385 kościelnych i 1160 wiejskich⁹. Wiele wsi nie posiadało środków na budowę szkół, toteż król założył fundację z kapitałem początkowym 50 tys. talarów. Wiele miejscowości z tego funduszu otrzymało pomoc, ale większość

³ E. Waschinski, *Erziehung und Unterricht im deutschen Ordenlande bis 1525*, Danzig 1908, s. 27 nn.

⁴ M. Borzyszkowski, *Szkoły diecezji*, s. 37.

⁵ M. Toeppen, *Historia Mazur*, Olsztyn 1995, s. 205.

⁶ E. Martuszecki, „Die polnische Sprachfrage in Preussen” Gustawa Gizewiusza jako źródło do badań nad dziejami germanizacji szkolnictwa na Mazurach, Olsztyn 2001, s. 19.

⁷ J. Brehm, *Entwicklung der evangelischen Volksschule in Masuren im Rahmen der Gesamtentwicklung der preussischen Volksschule*, Bialla 1914, s. 147–148.

⁸ E. Martuszecki, *Z zagadnień szkolnictwa wiejskiego na północno-zachodnim pograniczu Mazur na przełomie XVIII i XIX wieku*, Przegląd Historyczno-Oświatowy 1978, s. 199.

⁹ M. Toeppen, *Historia*, s. 301.

środków i cały ciężar budowy poniosły wsie. To wyjaśnia, czemu szkoły były lichy wyposażone¹⁰.

Przykładem może być szkoła w Ełku, która także musiała walczyć o swoje *być albo nie być*. Fryderyk Wielki (podobnie jak jego ojciec) wspierał szkolnictwo elementarne w Prusach. W pierwszych latach swego panowania ogłosił 12 sierpnia 1763 r. *Generalny Regulamin Szkół Wiejskich*, w którym nakazywał utrzymywanie szkół wiejskich, a chodzenie dzieci do szkoły za obowiązek¹¹. Mimo powstania sporej liczby nowych szkół w Prusach, nadal nie zaspokajały one wszystkich potrzeb¹².

Mazurskie dzieci chodziły do szkoły tylko zimą, latem natomiast pracowały na roli, najczęściej pasąc bydło. W śnieżne i mroźne zimy wiele dzieci nie chodziło do szkoły ze względu na duże odległości, toteż władze pruskie wszystko czyniły by ten stan rzeczy zmienić. Dlatego podjęto decyzje o tworzeniu szkół w każdej większej miejscowości.

Aż do pierwszej ćwierci XIX wieku decydujący wpływ na obsadzanie wakujących stanowisk nauczycielskich mieli miejscowi duchowni. Byli oni inspektorami szkolnymi z urzędu, a w przypadku kiedy szkoła była objęta (wraz z całą parafią) patronatem szlacheckim, musieli się liczyć z wolą i życzeniem miejscowego dziedzica¹³.

W XVIII i XIX w. w szkolnictwie pruskim, a wraz z nim także w szkolnictwie na Mazurach, pojawiały się tendencje laicyzacyjne. Coraz bardziej odsuwano Kościół od nadzorowania nauczania elementarnego. Najbardziej wykorzystywał to Otto Bismarck, który chciał całkowicie wyłączyć oświatę z kurateli Kościoła.

Nauczyciele w szkołach parafialnych nazywani byli na Mazurach Zachodnich kantorami lub organistami. Łączyli obowiązki nauczyciela z grą na organach i śpiewem na chórze jako słudzy kościelni. Na Mazurach Wschodnich nazywano ich rektorami¹⁴. Byli to najczęściej absolwenci teologii na uniwersytetach, którzy bardzo często po śmierci miejscowego duchownego ubiegali się w ten sposób o zwolnione stanowisko. Dzięki temu, parafialne szkoły na Mazurach miały nauczycieli z wyższym wykształceniem, co wyróżniało owe placówki wyższym poziomem. Gorzej działało się w szkołach w małych wioskach, gdzie nauczycielami byli rzemieślnicy — krawcy, tkacze, łaciarze, stelmachowie i inwalidzi wojenni¹⁵.

Na Mazurach w XIX wieku znacznie zwiększyła się liczba szkół elementarnych. Cenną inicjatywą było zorganizowanie polskich seminariów: nauczycielskiego i pomocniczego. Największe zasługi wniósł radca konsystorza Gustav Dinter, który tak mówił o seminarium w Węgorzewie: „Niestety w krainie tej jest zbyt mało seminariów. Ale i pod tym względem na moje ostatnie lata życia i urzędowania padł jeszcze promień światła”. Zorganizowano więc seminarium nauczycielskie w Węgorzewie (otwarto je 29 czerwca 1829 r.), a także seminarium pomocnicze w Rozogach (w 1866 r.).

¹⁰ E. Martuszewski, „*Die polnische...*”, s. 23.

¹¹ Tamże, s. 19.

¹² M. Toeppen, *Historia*, s. 333–334.

¹³ E. Martuszewski, „*Die polnische...*”, s. 21.

¹⁴ Tamże, s. 138.

¹⁵ A. Kossert, *Mazury. Zapomniane południe Prus Wschodnich*, Warszawa 2004, s. 81–82.

Ukoronowaniem tych przemian było rozporządzenie z 1. czerwca 1826 r. zakładające, że nauczycielem może być absolwent seminarium lub osoba, która z pomyślnym wynikiem zdała egzamin eksternistyczny¹⁶.

III. SIEĆ SZKÓŁ NA TERENIE PARAFII NAWIADY

Przed powstaniem parafii w Ukcie w 1864 r. na terenie parafii nawiadzkiej funkcjonowały już szkoły w Babiętach, Brejdynach, Czaszkowie, Szklarni, Dłużcu, Golance, Gantach, Macharach, Pieckach, Dobrym Lasku, Cierzpiętach, Prusinowie, Mojtnach, Starych Kiełbonkach, w Krutyni, Zyzdroju i w Ukcie¹⁷. Były to szkoły jednoklasowe, w których uczył jeden nauczyciel, będący jednocześnie kierownikiem szkoły.

Szkoła w Nawiadach (Aweyden)

Pierwsza niewielka szkoła parafialna powstała podczas erygowania parafii w 1437 r. w Nawiadach. Zapewne była to szkoła, w której przekazywano uczniom elementarną wiedzę oraz przygotowywano ich poprzez śpiew w chórze do uczestnictwa w nabożeństwach kościelnych. Reformacja nie zniszczyła szkoły, nadal funkcjonowała przy parafii. Około roku 1786 gmach szkolny w Nawiadach był tak zniszczony, że groził zawaleniem. Ówczesny rektor Dzierdziejewski zabiegał o uzyskanie dotacji na nowy budynek. Pisał 2. sierpnia 1786 r. do archiprezbitera Pyrzanskiego w Kętrzynie, szukając pomocy na budowę nowej szkoły. I pomoc otrzymał, choć było to tylko drewno, wszystkie bowiem inne koszty budowanego nowego gmachu pokryła parafia¹⁸. Jednak dom miał służyć nie tylko szkole, ale także potrzebom całej gminy wyznaniowej. W nowym budynku szkolnym zamieszkał i uczył też nowy nauczyciel Mendrzyk.

Dla parafii i proboszcza Michała Gregera był to czas bardzo trudny, albowiem w 1764 r. sporo budynków parafialnych zniszczył pożar. Szkoła ocalała, wprawdzie nie strawił jej ogień, ale pożar przerwał prace budowlane. Dopiero w roku 1786 do użytku szkolnego oddano nowy budynek, który wznoszono ponad pięćdziesiąt lat. Służył zajęciom dydaktycznym do czasu wybudowania nowej siedziby w latach 1913/1914. W roku 1787 uczyło się tutaj około 100 dzieci¹⁹. W 1818 r. naukę prowadzono w języku niemieckim i polskim²⁰.

Od początku powstania szkoły, do roku 1905 istniała tylko jedna klasa, od tegoż roku utworzono jeszcze drugą, a od 1914 roku były już trzy klasy. W latach 1913–1914 wybudowano nową szkołę, która służy uczniom Nawiad i okolicznych miejscowości do dnia dzisiejszego.

¹⁶ E. Martuszeński, „Die polnische...”, s. 22.

¹⁷ A. Harnoch, *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreußen*, Neidenburg 1890, s. 346.

¹⁸ P. Glab, *Von der fünfhundertjährigen Geschichte der Kirchengemeinde Aweyden*, w: *Der Kreis Sensburg*, Würzburg 1960, s. 194.

¹⁹ Tamże.

²⁰ E. Martuszeński, „Die polnische...”, s. 104.

Pierwszy kierownik szkoły, którego nazwisko znamy, to Dzierdziejewski, kierował szkołą w roku 1786. Około roku 1858 jej rektorem był Mendrzyk; on to także organizował sieć szkół w powiecie mrągowskim. W roku 1905 kolejnym kierownikiem został Worm. W latach 1925–1945 rektorował szkole Kurt Schmidt (urodził się 29 grudnia 1888 r.), był też zarazem głównym nauczycielem oraz kantorem w kościele parafialnym. Znamy nazwiska niewielu nauczycieli. I tak w latach 1844–1847 nauczycielem był Herman Schrage²¹. W roku 1858 uczył Jaschinski, około 1925 r. Ernst Sadlowski, w latach 1918–1925 uczył także Emil Preuß, w latach 1936–1939 Peter Lotz, który w czasie wojny służył w wojsku w Rumunii jako oficer. W 1939 roku uczyła także Anni Sacknieß.

W 1939 r. do szkoły uczęszczało około 130 uczniów. Szkoła posiadała też małe gospodarstwo rolne z 10 morgami²².

Szkoła w Babiętach (Babenten)

Założono ją około 1850 r. jako placówkę jednoklasową. Gustaw Leyding podaje, że szkoła powstała około 1780 r.²³ W 1829 r. uczęszczało do niej 80 dzieci²⁴, uczył je w języku polskim nauczyciel Samuel Kłos²⁵. Od 1905 r. była tu już dwuklasowa szkoła, a od 1914 r. trzyklasowa. Szkoła posiadała małe gospodarstwo rolne z 6 morgami. Budynek szkolny wybudowano w XIX w. Do tej szkoły uczęszczały także dzieci z Krawna a od 1939 r. także z Zyzdrojowej Woli i Zyzdrojowego Piecka. W 1939 r. do szkoły uczęszczało 110 dzieci²⁶.

W 1858 r. kierownikiem i nauczycielem był Reinhard. Od 1905 roku jej kierownikiem był Marczyński; od tego czasu zatrudniano tu dwóch nauczycieli. Jego następcą został Andreas Herbert, później Emil Preuß, początkowo tylko nauczyciel, kierował szkołą do 1945 r. W roku 1939 wcielono go do Wehrmachtu, skąd po kilku miesiącach wrócił na krótko do pracy w szkole, bo ponownie w 1942 roku powołano go do służby wojskowej.

Kadra nauczycielska:

Jeromin — drugi nauczyciel w 1905 r.

Kurt Wilms — urodził się 12 lutego 1894 r., drugi nauczyciel w 1925 r.

Willy Strehlau — drugi nauczyciel w latach 1925–1927

Otto Trustorff — urodził się 1 sierpnia 1902 r., drugi nauczyciel w latach 1927–1931

Alfred Burbach — drugi nauczyciel w latach 1933–1938

Gerhard Kaiser — drugi nauczyciel w latach 1938–1939

²¹ E. Machholz, *Reformiere in Masuren*, Mitteilungen der Litterarischen Gesellschaft Masovia 1907, nr 12, s. 25.

²² J. Möllenhoff, H. Wichmann, *Schule Aweyden*, w: Sensburger Heimatbrief (dalej SH) 1993, nr 38, s. 51.

²³ G. Leyding, *Dzieje wsi*, w: *Mragowo. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1975, s. 138.

²⁴ E. Martuszewski, „Die polnische...”, s. 154.

²⁵ G. Leyding, *Dzieje wsi*, s. 138.

²⁶ J. Möllenhoff, H. Wichmann, *Schule Babenten*, SH 1993, nr 38, s. 53.

Fritz Steinhauser — drugi nauczyciel w latach 1939–1941

Manier — drugi nauczyciel od 1941 r. do kwietnia 1943 r.

Annemarie Kosłowski — urodziła się 2 września 1921 r., uczyła od kwietnia 1943 r. do 31 grudnia 1944 r.

Aaltraud Kirsch — pomocnica szkolna w okresie od kwietnia 1944 r. do 15 stycznia 1945 r. Z tym dniem w szkole zakończyły się zajęcia szkolne przed zbliżającym się frontem wojennym²⁷.

Szkoła w Cierzpiętach (Zollernhöhe)

Założono ją w 1737 r. jako jednoklasową szkołę pod patronatem królewskim. W 1818 r. uczęszczało do niej 39 dzieci²⁸, a w 1829 r. — 40. Szkoła posiadała 44-morgowe gospodarstwo rolne. Do 1934 r. dzieci uczyły się w obiekcie wybudowanym w 2. poł. XVII w. Nową szkołę wzniesiono w 1934 r. Poza dziećmi z Cierzpięt uczeźszczały do niej także dzieci z Uklanki i okolicznych gospodarstw rolnych leżących nad Jeziozem Mokrym. Od 1900 r. szkoła była już dwuklasowa. Od 1905 r. zatrudniała dwóch nauczycieli. W 1935 r. uczęszczało do niej 79 uczniów, a w 1939 r. — 72.

Kierownikiem szkoły w 1858 r. był Karausch, w 1905 r. — Purwin. W latach 1919–1934 Heinrich Ran, on także był pierwszym nauczycielem. Od 1934 r. szkołą kierował Walter Neumann, który też był pierwszym nauczycielem²⁹.

Kadra pedagogiczna:

Briese — drugi nauczyciel od 1905 r.

Kurt Weißert — urodził się 30 maja 1898 r., jako drugi nauczyciel pracował w latach 1920–1925

Fritz Mettendorf — jako drugi nauczyciel w latach 1925–1934

Peter Lotz — jako drugi nauczyciel w latach 1934–1936

Wolfgang Schmidt — jako drugi nauczyciel w latach 1936–1938

Irene Bietzer — jako druga nauczycielka w latach 1938–1945³⁰.

Szkoła w Gantach (Ganthen)

Początki szkoły sięgają XVIII wieku. Powstała jako jednoklasowa pod patronatem królewskim. Do szkoły należała działka 22-morgowa. Nowy budynek szkolny wybudowano przed 1914 r. Na zajęcia lekcyjne uczęszczali uczniowie z Gant, Gajna i Bieniek. W 1939 r. w szkole uczyło się 64 dzieci. Kierownik szkoły był jednocześnie nauczycielem. I tak:

²⁷ Tamże.

²⁸ G. Leyding, *Dzieje wsi*, s. 147.

²⁹ J. Möllenhoff, H. Wichmann, *Schule Zollernhöhe*, SH 1993, nr 38, s. 57.

³⁰ Tamże.

Kemp, uczył około 1858 r.

Skrzeszka, prowadził zajęcia dydaktyczne około 1905 r.

Michael Schatta, urodził się 22 września 1884 r., uczył około 1925 r.

Wilhem Grabowski, urodził się 4 września 1894, uczył od 1 maja 1926 r. do 31 marca 1932 r.

Alfred Steiner, uczył od 11 maja 1932 r. do 1945 r.³¹

Szkoła w Golance (Gollingen)

Powstała w 1737 r. jako jednoklasowa pod patronatem królewskim. Do szkoły należało małe gospodarstwo rolne, 10-morgowe. W 1818 r. miała 22 uczniów, a nauczycielem był Fryderyk Skups³². Nową wybudowano w latach 1926/1927. Przez wiele lat uczył w szkole jeden nauczyciel, który był jednocześnie kierownikiem szkoły. I tak:

Kuh — uczył około 1858 r.

Volkman — był nauczycielem w latach 1878–1888

Kapornik — uczył w latach 1888–1909

Hugo Radzun — urodził się 27 lutego 1887 r., uczył w szkole od 1909 r. do 1 kwietnia 1925 r.

Orłowski — uczył w latach 1925–1927

Rudolf Gutt — urodził się 2 marca 1899 r., uczył w latach 1927–1945. W 1939 r. został powołany do wojska. Zajęcia były prowadzone przez osoby z innej miejscowości³³.

Szkoła w Macharach (Macharren)

Szkołę założono w 1717 r. jako jednoklasową pod patronatem królewskim. Należało do niej niewielkie gospodarstwo rolne z 38 morgami. W 1880 r. liczyła 40 dzieci³⁴, a w 1939 — 63. Nowy budynek wzniesiono przed 1900 r. Na zajęcia szkolne przeznaczono tylko jedno pomieszczenie. Po wprowadzeniu drugiej klasy około 1909 r., pomieszczenia na lekcje wynajmował rolnik Bialluch. Od 1909 r. zajęcia szkolne prowadziło dwóch nauczycieli.

W 1858 r. kierownikiem szkoły i nauczycielem był Kargeta, do 1922 r. Nehring. W latach 1922–1928 szkołą kierował Adolf Anabau i był pierwszym nauczycielem, a w latach 1928–45 Franz Jeromin.

Kadra pedagogiczna w latach 1909–1945

Otto Bredenberg — jako drugi nauczyciel w latach 1909–1910

Gerd Janz — jako drugi nauczyciel w latach 1910–1913, poległ w bitwie pod Stębarkiem w 1914 r.

³¹ J. Möllenhoff, H. Wichmann, *Schule Ganthen*, SH 1993, nr 38, s. 54.

³² G. Leyding, *Dzieje wsi*, s. 152.

³³ J. Möllenhoff, H. Wichmann, *Schule Gollingen*, SH 1993, nr 38, s. 54.

³⁴ E. Martuszewski, „*Die polnische...*”, s. 154.

Podlesch — jako drugi nauczyciel od 1918 r.
Welt — jako drugi nauczyciel
Busalla — jako drugi nauczyciel
Rilka — jako drugi nauczyciel od 1927 r.
Willy Estner — jako drugi nauczyciel od około 1930 r. i Müller³⁵.

Szkoła w Mojtnach (Moythienen)

Założono ją około 1850 r. jako jednoklasową. Przynależało do niej małe gospodarstwo 13-morgowe. Nowy budynek szkolny oddano do użytku około 1938 r. Do 1945 r. kierownikiem i nauczycielem była jedna osoba. W 1939 r. w szkole uczyło się 36 uczniów.

W 1858 r. kierował nią Zander, w 1905 r. — Otto Jenczio (urodził się 14 czerwca 1876 r.). W latach 1925–1931 uczył w szkole Otto Gleißner (urodzony 4 lipca 1891 r.). W latach 1931–1945 kierownikiem szkoły był Rudolf Sacknieß. Od 1939 r. powołano go do służby wojskowej w Wehrmachcie. W latach 1939–1942 w zastępstwie uczył Walter Neumann, a od 1942 do 1945 r. żona kierownika szkoły Anna Sacknieß³⁶.

Szkoła w Nowym Zyzdroju (Neu Sixdroi)

Powstała przed 1905 r. jako jednoklasowa. Przy szkole była mała działka 5-morgowa. Nie znana jest dokładna data budowy szkoły. Zajęcia dydaktyczne, a także kierownictwo szkoły prowadziła jedna osoba. I tak:

Johann Gumbold — urodzony 1 marca 1883 r., uczył w szkole około 1905 r.

Alfred Rogala — urodzony 16 grudnia 1884 r., uczył około 1925 r.

Prill — prowadził zajęcia szkolne do 1931 r.

Otto Trusdorf — urodzony 1 sierpnia 1902 r., uczył w latach 1931–1936

Werner Marczinski — był nauczycielem w latach 1936–1939, od 1939 r. powołany do wojska.

W czasie wojny na zastępstwie byli:

Annemarie Beck — uczyła od kwietnia 1942 r. do marca 1943 r.

Friedel Marczinski — prowadził zajęcia dydaktyczne jako pomocnik nauczyciela od kwietnia 1943 r. do 1945 r.

Po 1945 r. w budynku szkolnym urządzono ośrodek wczasowy³⁷.

³⁵ J. Möllenhoff, H. Wichmann, *Schule Macharren*, SH 1993, nr 38, s. 55.

³⁶ J. Möllenhoff, H. Wichmann, *Schule Moythienen*, SH 1993, nr 38, s. 55.

³⁷ Tenże, *Schule Neu Sixdroi*, SH 1993, nr 38, s. 56.

Szkoła w Prusinowie (Preußental)

Założona przed 1818 rokiem jako jednoklasowa. Do szkoły należało małe gospodarstwo 14-morgowe. Budynek wzniesiono przed 1900 r. W 1939 r. do szkoły uczęszczało 33 dzieci. Funkcje kierownika i nauczyciela pełniła jedna osoba. I tak:

Heling — uczył około 1858 r.

Tinneberg — kierował szkołą w 1905 r.

Karl Ocko (urodzony 2 lutego 1883 r.) uczył od 1925 r. do 1945 r.³⁸

Szkoła w Starych Kielbonkach (Altkelbunken)

Powstała w 1737 r. jako jednoklasowa pod patronatem królewskim. W 1905 r. funkcjonowała jako dwuklasowa, a od 1925 r. jako trzyklasowa. Do szkoły należało małe gospodarstwo rolne z 55 morgami. Nowy budynek szkolny wzniesiono w latach 1936–1937. Do szkoły uczęszczały także dzieci z Nowych Kielbonek i Ławnego Lasku. W 1800 r. uczyło się w niej 60 dzieci, a w 1939 r. — 120.

W 1858 r. kierownikiem i jedynym nauczycielem był Skrodzki. W latach 1900–1926 funkcje tę pełnił Gustav Rossocha (urodzony 7 grudnia 1869 r.), a po nim w latach 1926–1945 kierownikiem szkoły był Johann Gumbold (urodzony 1 marca 1883 r.). Tak wspomina go jedna z uczennic: „Był starszym panem, ale troszczył się o nas jak ojciec. Kiedy rano otwierał sale lekcyjne, staliśmy przed klasą, a on nam życzył wszystkiego najlepszego na cały dzień, a my mu z radością odwzajemnialiśmy”³⁹.

Kadra pedagogiczna:

Hannschwski — uczył w 1905 r.

Wilhelm Samusch — (urodzony 17 listopada 1867 r.), był nauczycielem około 1905 r.

Pentzek — uczył około 1905 r.

Otto Raddeck — uczył w 1925 r.

Hinterleiter — uczył około 1925 r.

Doring — był nauczycielem około 1930 r.

Rossocha (syn kierownika szkoły) — uczył w latach 1932–1934

Walter Gerditz — uczył w latach 1934–1945

Friedhelm Witthüser — uczył w 1939 r.⁴⁰

³⁸ Tenże, *Schule Preußental*, SH 1993, nr 38, s. 56.

³⁹ E. Schaumkessel, *Meine Schulzeit von 1925 bis 1933 in Altkelbunken*, SH 1995, nr 40, s. 75.

⁴⁰ J. Möllenhoff, H. Wichmann, *Schule Altkelbunken*, SH 1993, nr 38, s. 52.

Szkoła w Wólce Prusinowskiej (Preußenort)

Założona przed 1925 r. jako jednoklasowa. Pomieszczenia szkolne mieściły się w domu gospodarza Guziewskiego. W 1939 r. uczyło się w niej 36 dzieci. Jedną osobą była i nauczycielem, i kierownikiem. W 1925 r. funkcję tę pełnił Helmut Sakowski, następcą był Alfred Steiner od 1 maja 1926 r. Około 1927 r. szkołą kierował Gotthold Jäger, a po nim w latach 1932–1945 Paul Bernatzki⁴¹.

IV. SZKOŁY NA TERENIE PARAFII STARA UKTA DO 1945 R.

Parafia ewangelicka w Ukcie (Alt Ukta)

Początki miejscowości związane były z hutą szkła, uruchomioną nad rzeką Krutynią przez mistrza hutniczego Grzegorzewskiego (Gregorovius) około 1754 r. W 1756 r. hutę przejął Andrzej Uklański, który po dziesięciu latach zamknął zakład z powodu braku odpowiedniego drewna do produkcji. Przy zakładzie powstało spore osiedle robotnicze, które początkowo nazywano Krutyńską Szklarnią (Kruttingsche Glasshütte). W 1785 r. wybudowano 22 domki mieszkalne. Po zamknięciu huty osiedle robotnicze zamieniło się w kolonię drwali. W 1818 r. nie widnieje nazwa Ukta, ale Szklarnia, w której wówczas mieszkało 299 osób w 30 domkach.

Nowa nazwa pojawiła się z chwilą przybycia na te tereny staroobrzędowców z Rosji. Jej etymologia jest niejasna. Być może, słowo „ukta” pochodzi od Лык = łuk = zakręt rzeki, zakole etc., co oznacza „nizinę leżącą nad moczarami, trzęsawiskami”. Co prawda, przez miejscowość przepływa rzeka i są rozległe mokradła, a więc może w tym należy upatrywać źródłostowu nazwy — Ukta⁴².

Miejscowość dość szybko się rozwijała. I tak w roku 1839 liczyła już 49 domów z 578 mieszkańcami. Coraz więcej przybywało rzemieślników i sklepów. Zabudowa rozwijała się w kilku kierunkach. W 1859 r. Uktę wyłączono spod administracji leśnej Krutyni i ogłoszono samoistną gminą polityczną⁴³. Na dalszy rozwój zarówno wsi, jak i okolicy wpłynęło korzystnie otwarcie w 1898 r. kolei Czerwonka – Ruciane z miejscową stacją⁴⁴.

Ukta przez wiele lat należała do parafii w Nawiadach. Odległość do kościoła parafialnego była duża, około 20 km. W połowie XIX wieku do tej parafii należało ponad 50 miejscowości. Istniała więc pilna potrzeba dokonania podziału tak rozległej parafii. Tym bardziej, że opieka duszpasterska w tych odległych miejscowościach praktycznie była znikoma. Nową parafię w Ukcie erygowano w 1846 r., pod wezwaniem Krzyża Świętego. Wszystkie miejscowości na wschód od jeziora Mokrego zostały z parafii Nawiały oddzielone i przyłączone do parafii w Ukcie. Wszystkie parafialne dokumenty wraz z księgami chrztów, małżeństw i zmarłych rozpoczynają się datą 1846 r. Dom parafialny wybudowano w 1874 r.

⁴¹ Tenże, *Schule Preußenort*, SH 1993, nr 38, s. 56.

⁴² R. Krause, *125 Jahre Evangelische Kirche in Alt Ukta*, SH 1989, nr 34, s. 41.

⁴³ G. Leyding, *Dzieje wsi*, s. 212.

⁴⁴ *Der Kreis Sensburg*, Würzburg 1960, s. 252.

Latem 1944 r. pastor Theophil Flügge, wykonując polecenie swoich przełożonych, wysłał wszystkie dokumenty wraz z księgami do zachodnich Niemiec. Zmagazynowano je przed nadchodzącym frontem w podziemnych składach Rhön⁴⁵.

Pierwszym duszpasterzem był pastor Kendziora, który pracował w latach 1846–1854. Jego następcą na urzędzie parafialnym zostali księża Kanert, Rogalski i Sack. Przed wybudowaniem kościoła, przez dwadzieścia lat nabożeństwa odprawiano w jednym z domów mieszkalnych. Kościół wybudowano z czerwonej cegły, na zachodniej ścianie świątyni nad wejściem umieszczono mały dzwon. Nowo wybudowany kościół konsekrowano 20 września 1864 r., obok niego postawiono drewnianą dzwonnice. Pastor Kendziora zafundował parafii dwa dzwony, na których umieszczono w języku łacińskim napisy. Na dużym dzwonie: „Gloria in excelsis” (*Chwała na wysokościach*), a na małym: „Pax in terris” (*A na ziemi pokój*). Na obydwu dzwonach znajduje się wzmianka o fundatorze: „Donum Pastoris Uktae Primi” (*Dar pierwszego proboszcza z Ukty*). Do Ukty obydwa dzwony przywieziono z dworca kolejowego w Mikołajkach wozem zaprzęgniętym w woły. W latach 1924–1936 proboszczem na parafii był pastor Albert Koßmann. Podczas jego duszpasterzowania przed kościołem umieszczono tablicę pamiątkową na cześć poległych parafian na różnych frontach w czasie I wojny światowej. W 1927 r. kościół odrestaurowano. W tym samym czasie władze gminne wybudowały duży spichlerz zbożowy.

W październiku 1936 r. urząd parafialny objął pastor Theophil Flügge. Urodził się w Hamburgu 16 lutego 1910 r., a zmarł w Taunustein k. Frankfurtu 27 stycznia 1980 r. Jego żona Hildegarda Flügge w marcu 1989 r. odwiedziła Uktę. Tak wspomina swoje pierwsze chwile w tej parafii po ślubie: „Był to jeszcze czas pokoju na świecie. Nasza mała ojczyzna mazurska była piękna. 26 maja 1936 r. dwoje młodych, pastor Theophil Flügge i Hildegarda, z domu Koehler, w kościele narzeczonej w Żytkiejmach (powiat Gołdap) zawarli małżeństwo. Ojciec młodej pastor Ernst Koehler pobłogosławił ich związek. W dniu tym byliśmy bardzo szczęśliwi, odbyliśmy naszą podróż poślubną, pływając statkiem po jeziorach mazurskich na trasie z Giżycka do Rucian. Stamtąd późnym popołudniem zostaliśmy zabrani powozem konnym przez pana Laskowskiego z Zameczka i przewiezieni na plebanie do Ukty. Tam na nas czekała pani gospodyni z uroczystą kawą. Po trzech dniach od ślubu mój mąż musiał wracać do domu, bowiem od października 1936 r. jako młody pastor obejmował dużą parafię w Starej Ukcie”⁴⁶.

W sierpniu 1943 r. pastor Flügge został powołany do wojska. Jego żona Hildegarda wzięła na siebie administrowanie parafią. Opuściła parafię 22 stycznia 1945 r., był to także ostatni dzień, w którym odbyło się nabożeństwo w kościele. W tym czasie do parafii w Ukcie należały takie miejscowości, jak: Bobrówko, Wojnowo, Osiniak-Piotrowo, Zgon, Rosocha, Krutyń, Krutyński Piecek, Gałkowo, Zameczek, Ładne Pole, Nowa i Stara Ukta oraz Wigryny.

⁴⁵ R. Krause, *125 Jahre Evangelische*, s. 41. Prawostronny dopływ Werry w Bawarii w Niemczech, około 100 km na północ od Würzburga.

⁴⁶ R. Krause, *125 Jahre Evangelische*, s. 43.

Szkoła w Bobrówku (Biebern)

Założona po I wojnie światowej w 1918–1919 r. jako jednoklasowa. Przez pierwsze lata zajęcia lekcyjne odbywały się w wynajmowanym pomieszczeniu. Na początku lat 30. wybudowano nowy obiekt szkolny, w którym było mieszkanie nauczycielskie i klasa szkolna. Do szkoły należało małe gospodarstwo rolne — 3,5 morgi. Tu uczyły się także dzieci z Nowego Mostu i Kołowina. W 1925 r. do szkoły uczęszczało 28 dzieci, w 1935 r. — 53, a w 1939 — 41. Kierownik szkoły był jednocześnie nauczycielem. I tak:

Ernst Heinrich — urodził się 7 kwietnia 1896 r., uczył w latach 1925–1932

Alfred Germer/Grutzek — urodził się 21 marca 1901 r., zajęcia dydaktyczne prowadził od 1 października 1932 r. do 30 kwietnia 1943 r.

Inge Germer uczyła w latach 1942–1945⁴⁷.

Szkoła w Galkowie (Nickelshorst)

Powstała w 1882 r. jako jednoklasowa pod patronatem królewskim. W latach 1882–1901 zajęcia szkolne odbywały się w budynku czynszowym. Był to budynek drewniany, kryty słomą. W 1901 r. wybudowano nowy dom z palonej czerwonej cegły. W budynku tym znajdowało się jedno pomieszczenie na zajęcia szkolne, szatnia i spory korytarz oraz mieszkanie dla nauczyciela. W 1925 r. do szkoły uczęszczało 75 dzieci, a w 1935 r. — 64. Uczyły się tu także dzieci z Zameczka i Galkowa-Mościsk.

Kierownik szkoły był jednocześnie nauczycielem. W latach 1882–1896 r. najprawdopodobniej uczył w szkole Hermann Herzel. Gustav Rosocha (urodził się 23 września 1872 r.) kierował szkołą i prowadził zajęcia dydaktyczne w latach 1896–1934, zmarł w 1934 r. Jego następcą był Willy Rossocha (urodził się 26 marca 1903 r.), uczył w szkole od 1 października 1934 r., do 1945 r. W 1941 r. został powołany do Wehrmachtu. W zastępstwie zajęcia dydaktyczne prowadziła Margarete Rossocha⁴⁸.

Szkoła w Krutyni (Krutinnen)

Powstała w 1737 r. jako jednoklasowa pod patronatem królewskim. Od końca XIX w. była szkołą dwuklasową. Nie wiadomo, kiedy zbudowano pierwszy budynek szkolny. Kolejny wybudowano w 1925 r. z czerwonej cegły. Znajdowały się w nim dwie sale lekcyjne i dwa mieszkania dla nauczycieli. Przy szkole było niewielkie 18-morgowe gospodarstwo rolne. Uczyły się tu także dzieci z Krutyńskiego Piecka i Zielonego Lasku. W 1818 r. uczęszczało na zajęcia lekcyjne 40 dzieci, w 1925 r. — 85, a w 1935 — 120.

⁴⁷ J. Möllenhoff, *Schule Biebern*, SH 1999, nr 44, s. 58.

⁴⁸ Tencze, *Schule Nickelshorst*, SH 1999, nr 44, s. 64.

Kadra pedagogiczna:

Tanski — jako pierwszy nauczyciel uczył około 1905 r.

August Młodoch, urodził się 8 grudnia 1874 r., jako pierwszy nauczyciel uczył w latach 1922–1937

August Jamrowski — urodził się 12 lipca 1893 r., uczył w latach 1937–1945

August Jamrowski, urodził się 2 lipca 1893 r., uczył jako drugi nauczyciel już przed 1925 r. i do 1927 r.

Hartleb — jako drugi nauczyciel uczył w latach 1937–1939 (?), w czasie drugiej wojny światowej powołany do Wehrmachtu

Manier — jako drugi nauczyciel uczył w latach 1943–1945⁴⁹.

Szkoła w Ładnym Polu (Schönfeld)

Założona w 1877 r. jako jednoklasowa pod patronatem królewskim, od 1900 r. jako dwuklasowa. Nowy budynek szkolny wybudowano w 1885 r., w 1932 r. dokonano przebudowy. W nowo przebudowanym obiekcie były dwie sale lekcyjne i dwa mieszkania nauczycielskie. Do szkoły należała mała 9-morgowa działka rolna. W 1925 r. uczyło się tu 62 dzieci, w 1935 r. — 72 a w 1939 r. — 100. Do szkoły dzieci przychodziły z Małego Śwignajna i Dużego Śwignajna.

Kadra pedagogiczna:

a) kierownicy szkoły:

Otto Madzieyka, urodził się 25 maja 1875 r., uczył w latach 1900–1908

Gottlieb Długokinski, urodził się 24 marca 1868 r., uczył w latach 1908–1924

Max Czwalina, urodził się 13 stycznia 1884 r., prowadził zajęcia dydaktyczne do 1945 r.

b) nauczyciele:

Rohde — uczył około 1905 r.

Gust uczył od 1912 r. do 1919 r.

Emil Lenski, urodził się 26 listopada 1896 r., uczył w latach 1919–1927

Rudolf Sacknies, urodził się 19 stycznia 1903 r., uczył od 1927 r. do 1930/1931

Becker uczył od 1931 do 1932 r.

Emil Backheuer, urodził się 6 lutego 1903 r., uczył w latach 1932–1937

Helmut Fröschke pracował w szkole jako nauczyciel w latach 1937–1945. W czasie II wojny światowej został powołany do Wehrmachtu⁵⁰.

⁴⁹ J. Möllenhoff, *Schule Kruttinnen*, SH 1999, nr 44, s. 63.

⁵⁰ Tenże, *Schule Schönfeld*, SH 1999, nr 44, s. 65.

Szkoła w Nowej Ukie (Neu Ukta)

Powstała jako jednoklasowa w 1918 r., i niebawem — bo w 1933 r. — została zamknięta. W 1925 r. uczyło się tu 25 uczniów. W tym krótkim czasie funkcjonowania szkoła zatrudniała tylko dwóch nauczycieli. Paul Glaß (urodził się 20 kwietnia 1899 r.), który uczył w latach 1922–1925, i Alfred Steinem (urodził się 11 maja 1900 r.), który uczył w szkole od 1926 r. do 31 marca 1932 r. Od 1933 r. uczniowie uczęszczali do szkoły w Starej Ukie⁵¹.

Szkoła w Osiniaku-Piotrowie (Fedorwalde-Peterhain)

Przed 1882 r. nauka odbywała się w domach prywatnych we wszystkich wioskach starowierców. Początkowo uczono tylko religii, i to w języku rosyjskim⁵². Szkoła podstawowa z niemieckim językiem wykładowym powstała w 1898 r. jako jednoklasowa pod patronatem królewskim. Od 1935 r. była szkoła dwuklasową. Pierwsze zajęcia lekcyjne odbywały się w domu prywatnym. Około 1900 r. wybudowano nową szkołę, w której mieściło się jedno pomieszczenie na zajęcia lekcyjne i mieszkanie nauczycielskie. Przy szkole była mała 8-morgowa działka. W 1925 r. uczyło się tu 51 uczniów, w 1935 r. — 75, a w 1939 — 60. Kierownik szkoły był jednocześnie nauczycielem. I tak:

Adam Słomka, urodził się 12 lutego 1874 r. uczył w szkole od 1905 r., do 1920

Johannes Hanneke, urodził się 18 kwietnia 1886 r., uczył jako pierwszy nauczyciel w latach 1921–1941. Zmarł w sierpniu 1941 r.

Timpe, uczył jako drugi nauczyciel od 1936 r. do 1939. W 1939 r. został powołany do wojska do Wehrmachtu. Poległ na froncie. Podczas jego nieobecności zajęcia lekcyjne prowadziła pani Hanneke do 1945 r.⁵³

Szkoła w Rososze (Jägerswalde)

Założona w 1824 r. jako jednoklasowa pod patronatem królewskim. Nie znamy dokładnej daty budowy szkoły, przypuszczalnie wybudowana przed 1900 r. W budynku znajdowała się jedna sala lekcyjna i mieszkanie nauczycielskie. Do szkoły należała niewielka 8-morgowa działka. Dzieci z Zakrętu, leśniczówki Rostek i Chustki także uczyły się w tej szkole. W 1925 r. uczyło się tu 25 dzieci, a w 1935 r. — 37.

Nauczyciele:

Gottlieb Długokinski, urodził się 24 marca 1892 r., uczył w latach 1906–1907

Franz Jeromin, urodził się 17 grudnia 1892 r., uczył w latach 1908–1925

⁵¹ Tenże, *Schule Neu Ukta*, SH 1999, nr 44, s. 63.

⁵² G. Leyding, *Dzieje wsi*, s. 209.

⁵³ J. Möllenhoff, *Schule Fedorwalde-Peterhain*, SH 1999, nr 44, s. 60.

Otto Otter, urodził się 14 stycznia 1901 r., kierował szkołą i uczył od 1935 r. do 1945. W czasie II wojny światowej służył w Wehrmachcie. Podczas jego nieobecności zajęcia lekcyjne prowadziła inna osoba⁵⁴.

Szkoła w Starej Ukcie (Alt Ukta)

Powstała około 1800 r. jako jednoklasowa pod patronatem królewskim. Do 1870 r. lekcje prowadzone były w języku polskim i kilka godzin w języku niemieckim, po 1870 r. język polski całkowicie wyrugowano⁵⁵. W latach 1905–1918 była to szkoła czteroklasowa. Po zakończeniu I wojny światowej w 1918 r. funkcjonowała jako trzyklasowa, a od 1933 r. jako pięcioklasowa. Nie znamy daty budowy nowej szkoły z czerwonej cegły. W budynku szkolnym mieściły się cztery sale lekcyjne i trzy mieszkania nauczycielskie. W 1818 r. w szkole uczyło się 41 uczniów, w 1925 r. — 151, w 1935 r. — 219 a w 1939 r. — 214. Do szkoły należała 12-morgowa działka. Uczyły się w niej także dzieci z Nowej Ukty. Do 1905 r. kierownik szkoły był jednocześnie jedynym nauczycielem.

Kadra pedagogiczna:

a) kierownicy szkoły:

Paul Preuß — uczył około 1818 r.

Radday — jako rektor w latach 1905–1922

Ludwig Randzio, urodził się 1 stycznia 1870 r., jako pierwszy nauczyciel w latach 1921–1932

Karl Gunia — jako pierwszy nauczyciel w latach 1932–1933

Gustav Jakubzik, urodził się 8 stycznia 1882 r., jako kierownik szkoły w latach 1933–1945.

b) nauczyciele:

Mrowka — jako drugi nauczyciel około 1905 r.

Ernst Mangel, urodził się 24 września 1878 r., jako drugi nauczyciel i organista w kościele parafialnym w latach 1911–1926

Gustav Boltner/Bolinski, urodził się 25 maja 1900, nauczyciel około 1922 r.

Lena Schwarck, urodziła się 7 lutego 1891 r., uczyła w latach 1910–1926

Gertrud Friederici, nauczycielka w latach 1926–1927.

Pozostałych nauczycieli znamy tylko nazwiska: panów Worma, Sterna, Andreasa i panią Hoffmann. Uczyli tu w ramach nakazu pracy, przez co nie zachowały się ich dokładne dane personalne.

Alfred Steppat, urodził się 10 stycznia 1885 r., uczył w latach 1932–1945

Georg Weitzel, urodził się 23 września 1903 r., zajęcia dydaktyczne prowadził w latach 1935–1945. W czasie II wojny światowej został powołany do Wehrmachtu. Gertrud Frölian, urodziła się 9 stycznia 1904 r., uczyła w latach 1935–1945⁵⁶.

⁵⁴ Tenże, *Schule Jägerswalde*, SH 1999, nr 44, s. 62.

⁵⁵ G. Leyding, *Dzieje wsi*, s. 213.

⁵⁶ J. Möllenhoff, *Schule Alt Ukta*, SH 1999, nr 44, s. 57.

Szkoła w Wigrynach (Wigrinnen)

Powstała w 1837 r. jako jednoklasowa pod patronatem królewskim, od 1900 r. jako dwuklasowa. Starą szkołę wyburzono w 1900 r., a w 1902 r. wybudowano nową. Na początku lata 1915 r. budynek szkolny spalił się. W tym samym roku udało się jednak odbudować zniszczoną szkołę w podobnym stylu z czerwonej cegły. W budynku były dwie sale lekcyjne i dwa mieszkania nauczycielskie. Przy szkole była mała 7-morgowa działka rolna. Kierownik szkoły był jednocześnie nauczycielem. W 1925 r. uczyło się w niej 72 uczniów, w 1935 r. — 114, a w 1939 r. około 100.

Kadra pedagogiczna:

a) kierownicy szkoły:

Rokitta — uczył około 1905 r.

Malessa — uczył do 30 listopada 1922 r.

Franz Grau, urodził się 3 maja 1899 r., uczył od 1 grudnia 1922 r., do 31 października 1923 r.

Otto Giesbrecht, urodził się 5 maja 1894 r., zajęcia dydaktyczne prowadził od 1 listopada 1923 r., do 30 kwietnia 1935 r.. W czasie II wojny światowej służył w Wehrmachcie, zginął w 1944 r.

Erhard Freynhagen, pracował w szkole od 1 maja 1935 r., do 1945 r.

b) nauczyciele:

Fritz Gustav Baginski, urodził się 6 listopada 1883 r., uczył w latach 1905–1905. Zmarł 12 lipca 1905 r.

Kowalt, brak danych

Paprotta, uczył w latach 1912–1914. W czasie I wojny światowej zginął na wojnie.

Max Igura, urodził się 22 lutego 1892 r., uczył jako drugi nauczyciel w latach 1920–1927

Willy Uymowski, urodził się 29 grudnia 1900 r., uczył w latach 1927–1934

Leo Lipkow, urodził się 6 listopada 1902 r., jako nauczyciel pracował w latach 1934–1936

Werner Lüttgert pracował w szkole w latach 1936–1938

Theo Hirschböck uczył w latach 1938–1943. W 1939 r. został powołany do wojska, w czasie działań wojennych zginął na froncie⁵⁷.

Szkoła w Wojnowie (Eckertsdorf)

Szkoła podstawowa została założona w 1876 r. jako jednoklasowa pod patronatem królewskim, od 1900 r. była już dwuklasowa, a od 1935 r. — trzyklasowa. Od powstania szkoły, do 1929 r. zajęcia odbywały w drewnianym

⁵⁷ Tenże, *Schule Wigrinnen*, SH 1999, nr 44, s. 66.

budynku, gdzie mieściło się jedno pomieszczenie lekcyjne i mieszkanie dla nauczyciela. Nową szkołę wybudowano w 1930 r., znajdowały się tu trzy sale lekcyjne i trzy mieszkania nauczycielskie. Do szkoły należała mała 6-morgowa działka. W 1925 r. było tu 67 dzieci, w 1935 r. — 118, a w 1939 r. — 110. Około 1905 r. uczył w szkole Schäfer. Fritz Bredenber (urodził się 23 września 1890 r.) uczył jako pierwszy nauczyciel od 1921 r., do 1945.

Kadra pedagogiczna:

Bienko — uczył około 1905 r.

Johannes Hannke, urodził się 18 kwietnia 1886 r., uczył do 1921 r.

Erwin Danielowski, urodził się 11 lutego 1895 r., uczył w latach 1921–1926

Karl Weyer/Weyrowitz, urodził się 11 stycznia 1900 r., prowadził zajęcia lekcyjne w latach 1926–1928

Krügler — uczył około roku 1931

Friedrich Wehmeyer, urodził się 8 maja 1900 r., uczył od 1935 r. do 1939. W czasie II wojny światowej służył w Wehrmachcie, poległ w czasie walk⁵⁸.

Szkoła w Zgonie (Hirschen)

Założona w 1824 r. jako jednoklasowa pod patronatem królewskim. Od 1922 r. była już dwuklasowa. Przy szkole znajdowało się małe 12-morgowe gospodarstwo. Budynek szkolny był drewniany, dokładna data jego budowy nie jest znana, prawdopodobnie przed 1900 r. Mieszkał w nim nauczyciel, była tu jedna sala lekcyjna, a także pokój dla drugiego nauczyciela. W 1925 r. uczyło się tu 86 dzieci, w 1935 r. — 9, a w 1939 — około 81.

Funkcję kierownika i nauczyciela do 1922 r. pełniła jedna osoba. I tak:

Skrodzi — w 2. połowie XIX w.

Wilimzik — w 2. połowie XIX w.

Krueger — uczył w latach 1905–1911

Arthur Bohn, urodził się 1 sierpnia 1885 r., uczył w latach 1911–1925, w czasie I wojny światowej w latach 1914–18 walczył jako żołnierz w Wehrmachcie. Pod jego nieobecność zajęcia szkolne prowadził Jeromin z Rosochy i Rossocha z Gałkowa.

Alfred Steiner — urodził się 11 maja 1900 r., jako pierwszy nauczyciel uczył od 1.10.1925 r., do 30.04.1926 r.

Helmut Sakowski — jako pierwszy nauczyciel uczył od 1926 r.

Kowaleski, jako pierwszy nauczyciel

Kurt Leckzyck — urodził się 8 września 1903 r., uczył przed 1935 r. i w latach 1936–1937

Walter Horst — urodził się 3 września 1910 r., uczył w latach 1937–1945, w czasie II wojny światowej został powołany do wojska, służył w Wehrmachcie.

⁵⁸ Tenże, *Schule Eckertsdorf*, SH 1999, nr 44, s. 59.

Kadra pedagogiczna:

Erich Uymowski — urodził się 11 września 1898 r. uczył w latach 1922–1925 jako drugi nauczyciel

Willy Uymowski — urodził się 29 grudnia 1900 r., pracował jako drugi nauczyciel od 1925 r. do 1 kwietnia 1934 r.

Nath, Jäger, Fritz Schimmelschulze i Wegner uczyli w szkole w latach 1927–1934, ale bez stałego angażu

Walter Horst — uczył jako drugi nauczyciel w latach 1935–1937, a później jako kierownik szkoły i pierwszy nauczyciel

Wilhelm Treude, urodził się 6 lutego 1916 r., był zatrudniony jako młody nauczyciel na stażu od 15 grudnia 1937 r., do października 1938 r.

Kemries — uczył w latach 1938–1945, w 1939 r. został powołany do wojska. W czasie jego nieobecności zajęcia lekcyjne prowadził Otter z Rosochy, później został powołany do Wehrmachtu, a na jego miejsce przyszła do pracy pani Horst⁵⁹.

V. SZKOŁY NA TERENIE PARAFII PIECKI DO 1945 R.

Komtur w Baldze, Ulryk von Jungingen, nadał w 1401 r. Petzymowi von Muschkake (Pieckowi z Muszak) i Jocuschowi von Rademinowi (Jakuszowi z Radomina) 60 włók boru nad jeziorem Medalbern⁶⁰ na prawie chełmińskim. Pierwszy otrzymał 45, a drugi 15 włók. Służba konna miała być świadczona od każdych piętnastu włók. Jak podaje G. Leyding, nazwa miejscowości wywodzi się od imienia „Piecek”, co oznacza Piecio — Piotr⁶¹.

W 1448 r. Eberhard von Wesenthau, komtur bałgijski, zapisał bartnikom w Pieckach 35 włók na prawie chełmińskim. Bartnik Maćkowiak otrzymał 3 włóki wraz z urzędem „starosty”. Bartnicy pieckowscy zobowiązani byli do daniny w miodzie i wosku na takiej samej zasadzie, co bartnicy w Nawiadach. Każdy z nich otrzymał po 2 włóki⁶², najprawdopodobniej z nadania Piecka z Muszak⁶³. Powinności bartnicze przypominały szarwark. Bartnicy otrzymywali zapłatę za każdą założoną barć. Uzyskany miód należał w całości do Zakonu. Jednak bartnicy czerpali z tego jakieś korzyści. Odsprzedawali Zakonowi miód po niskiej cenie, choć był on ich własnością. Bartnicy z Piecek przygotowywali rocznie przynajmniej po 23 barcie i przekazywali prokuratorowi wszystkie miód w cenie jednej dobrej grzywny za beczkę i wosk — funt czystego wosku za jednego dobrego szeląga⁶⁴. Z przywilejem bartnym wiązało się prawo łowieckie. Prawo łowieckie bartników z Piecek określał ich przywilej następująco: „(...) także z ubitej

⁵⁹ Tenże, *Schule Hirschen*, SH 1999, nr 44, s. 61.

⁶⁰ M. Toeppen podaje, że być może to jezioro Wągiel, a G. Leyding że Nydajno i dziś są tam łąki.

⁶¹ P. Glab, *Unsere Heimat*, s. 69; G. Leyding, *Dzieje wsi*, s. 176; por. M. Toeppen, *Historia*, s. 117.

⁶² M. Toeppen, *Historia*, s. 139.

⁶³ P. Glab, *Unsere Heimat*, s. 73.

⁶⁴ M. Toeppen, *Historia*, s. 139.

zwierzyny, dużej czy drobnej, mają nam przekazać skórę i futro”, za które otrzymywali zapłatę⁶⁵.

W powinnościach mieszkańców Piecek związanych z roznoszeniem listów można doszukiwać się początków poczty. Starosta szestneński około 1450 r. tak pisał: „Osadziłem we wsi Piecki na 2 włokach, które znalazłem puste, posłańca, dlatego ma on wozić wszystkie nasze pisma z Piecek do Szczytna. Dostał on przedtem dwie włoki, aby nasze pisma rozwozić z Piecek w stronę Pizsa. Prokurator szestneński każe wozić listy do Piecek etc. Prokurator piski poleca, aby jego poddani, bartnicy, wozili listy z Pizsa do Szczytna i do Szestna, czego nie muszą robić ci z Piecek. Posłańcy prokuratora szczycieńskiego wożą listy do Pizsa i Szestna i nasi nie potrzebują wozić ich listów”⁶⁶.

W wigilię Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny 14 sierpnia 1450 r. przez Piecki przejeżdżał wielki mistrz Zakonu NMP Ludwиг von Erlichshausen, który po swoim wyborze przyjmował osobiście wyrazy posłuszeństwa i czci od rycerzy i giermków, bardziej i mniej zamożnych, oraz ludności miast. A oto opis tego wydarzenia: „Polscy wolni osadzeni wokół Pizsa, wszyscy wielcy i mali, składali hołd w Pieckach w wigilię Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (14 sierpnia)”. Z tego sprawozdania wnioskujemy, że oprócz Niemców, którzy mieszkali wszędzie jako sprowadzeni tu osadnicy, mieszkali tu przede wszystkim Polacy, którzy stanowili przeważającą, a może obok Niemców jedyną nację⁶⁷.

W XVI i XVII w. mieszkańcy Piecek co jakiś czas popadali w nędzę z różnych powodów. I tak dziesiątkowała ludność epidemia, zaraza bydła zniszczyła wiele gospodarstw, zniszczyła pola i zasiewy, głód, bieda i wojny niszczyły wszystko⁶⁸.

Naroński umieścił na mapie Piecki z 67 włokami. W 1785 r. liczyły 64 budynki mieszkalne, w 1815 r. było 41 domów i 360 osób, a w 1785 r. 75 domów i 512 mieszkańców. Najszybszy rozwój miejscowości nastąpił po wybudowaniu linii kolejowej w 1898 r., łączącej Czerwonkę – Mrągowo – Ruciane. Przed wybuchem I wojny światowej był w Pieckach hotel, trzy tartaki, mleczarnia młyny, warsztaty rzemieślnicze, bank spółdzielczy, a także odbywały się jarmarki. Poza tym były dwa gospodarstwa dworskie, jedno z ponad 12, a drugie z 11 włokami. Według spisu z 1939 r. w Pieckach mieszkało 1645 osób⁶⁹.

Piecki od swej lokacji do 1934 r. należały do parafii w Nawiadach. Ze względu na zwiększającą się liczbę mieszkańców pastor z Nawiad Gustaw Will otworzył kaplicę dojazdową. W każdą niedzielę i święta nabożeństwa odprawiał diakon, który dojeżdżał z Nawiad. Pod koniec lat dwudziestych XX w. podjęto decyzję, że nie zbuduje się kaplicy w Dłużcu, tylko w Pieckach, budowę nowej świątyni ukończono w 1934 r. Uroczyste jej poświęcenie odbyło się 23 września 1934 r. Pierwszym proboszczem był pastor Szumacher, który swoją posługę duszpasterską zakończył w roku następnym. Do nowo powstałej parafii przyłączono Dłużec, Brejdyny, Dobry Lasek, Czaszkowo, Szklarnię i Pierślawek. Trzy lata później do

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ Cyt. za M. Toeppen, *Historia*, s. 137.

⁶⁷ Tamże, s. 151–152.

⁶⁸ G. Teuber, *Gemeinde und Kirchspiel Peitschendorf*, Köln 1996, s. 2 (maszynopis w zbiorach autora).

⁶⁹ G. Leyding, *Dzieje wsi*, s. 176–177.

świątyni dobudowano zakrystię i plebanię. W kościele było około 250 miejsc siedzących. Na wieży wisiały trzy dzwony⁷⁰.

W latach 1935–1936 proboszczem był pastor Seefeld, a jego następcą pastor Fiedrich, który duszpasterzował do 1945 r.⁷¹

W latach 1934–1940 na organach grał niejaki Wolski, a po nim do 1945 r. F. Jordan; kościelnym w latach 1934–1945 był Schipper.

Szkoła w Brejdynach (Brödienen)

Powstała około 1800 r. pod patronatem królewskim. Nowy budynek szkolny wybudowano około 1900 r. Mieściły się w nim dwie sale lekcyjne i dwa mieszkania nauczycielskie. Przy szkole była mała 12-morgowa działka. W 1939 r. w szkole uczyło się 107 dzieci.

Kierownicy szkoły:

Schnarewski uczył w latach 1858–1863

Karl Brucks, urodził się 9 listopada 1868 r., jako pierwszy nauczyciel uczył w latach 1905–1930;

Walter Jeromin, urodził się 23 czerwca 1898 r., jako pierwszy nauczyciel pracował w latach 1936–1945.

Nauczyciele:

Grawert jako drugi nauczyciel uczył około 1905 r.

Hermann Leiding, urodził się 28 października 1886 r., uczył około 1925 r.

Ernst Florin, urodził się 18 listopada 1901 r., uczył do 1936 r.

Bruno Keloch, urodził się 27 listopada 1910 r., uczył w latach 1938–1945⁷².

Szkoła w Czaszkowie (Eisenack)

Założona około 1800 r. pod patronatem królewskim jako jednoklasowa. Nowy budynek szkolny powstał przed 1914 r., znajdowała się w nim jedna sala lekcyjna i mieszkanie nauczycielskie. Przy szkole była mała 9,5-morgowa działka rolna. W 1939 r. uczyło się tu 45 dzieci, z Czaszkowa, Łętowa i ze Zdrojewa⁷³.

Nauczyciele:

Groß uczył w latach 1858–1863

Albert Keuch, urodził się 23 maja 1875 r., uczył od 1905 r., do 1927

Rudolf Platzek, urodził się 23 czerwca 1898 r., uczył w latach 1927–1936

Kurt Ehlert prowadził lekcje od 1936 r. do (?). W czasie II wojny światowej zginął na froncie⁷⁴.

Po 1945 r. budynek szkolny został wykorzystany jako mieszkanie.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ G. Teuber, *Gemeinde*, s. 24.

⁷² J. Möllenhoff, *Schule Brödienen*, SH 1994, nr 39, s. 50.

⁷³ Dziś miejscowość ta nie istnieje. Był tam pałac z dużym majątkiem.

⁷⁴ J. Möllenhoff, *Schule Eisenack*, SH 1994, nr 39, s. 51.

Szkoła w Dłużcu (Langendorf)

Powstała w 1737 r. jako jednoklasowa pod patronatem królewskim, od 1925 r. miała już trzy klasy, a od 1939 r. tylko dwie. W 1937 r. oddano do użytku nowy budynek szkolny, w którym mieściły się dwie sale szkolne i dwa mieszkania nauczycielskie. W 1935 r. uczyło się tu 89 dzieci z Dłużca i 28 z zabudowań na koloniach. Przy szkole była działka 28-morgowa. Kierownik szkoły był jednocześnie nauczycielem.

Kadra pedagogiczna:

a) kierownicy:

Johann Cherubin, jako nauczyciel około 1818 r.

Friedel, uczył w latach 1858–1863

Wilhelm Samusch, urodził się 17 listopada 1867 r., uczył w latach 1905–1927

Emil Kosłowski, urodził się 2 czerwca 1891 r., jako pierwszy nauczyciel uczył od 1935 do 1945 r.

b) nauczyciele:

Pentzek, jako drugi nauczyciel uczył około 1905 r.

Alfred Sedello, urodził się 16 stycznia 1889 r., uczył w latach 1920–1925

Karl Schulz, urodził się 5 maja 1894 r. uczył w latach 1925–1930

Fritz Stein, urodził się 27 sierpnia 1904 r., jako drugi nauczyciel uczył od 1930 r., do 1932

Benno Koblitz, urodził się 24 lutego 1911 r., jako drugi nauczyciel w latach 1933–1935

Terrach, jako drugi nauczyciel pracował do 1945 r.⁷⁵

Szkoła w Dobrym Lasku (Guttenwalde)

Powstała około 1850 r. jako jednoklasowa pod patronatem królewskim. Budynek szkolny z jedną salą lekcyjną i jednym mieszkaniem nauczycielskim ukończono około 1900 r. Przy szkole była mała działka rolna wielkości 11,4 morgi. W 1935 r. nauki pobierało 69 dzieci, a w 1939 r. — 48, z Dobrego Lasku i jednej części nadleśnictwa Strzałowo. Kierownik szkoły był jednocześnie nauczycielem.

Kadra pedagogiczna:

Od około 1860 r. do 1905 na stanowisku nauczycielskim był wakat. Karl Parowka, urodzony 15 lipca 1865 r. uczył w szkole od 1925 r. do 1927.

Bernhard Scheffler, urodził się 23 stycznia 1901 r., był nauczycielem w latach 1930–1938.

⁷⁵ Tenże, *Schule Langendorf*, SH 1994, nr 39, s. 54.

Walter Neumann, urodził się 5 października 1893 r., uczył w szkole w latach 1939–1943. W czasie wojny pracował tu w zastępstwie, na stałe był kierownikiem szkoły w Cierzpiętach⁷⁶.

Po 1945 r. budynek szkolny został przeznaczony na dom mieszkalny.

Szkoła w Pieckach (Peitschendorf)

Pierwsza szkoła powstała w 1737 roku jako jednoklasowa pod patronatem parafialnym⁷⁷. W 1905 r. była szkołą dwuklasową, a w 1939 ośmioklasową. W 1937 r. została objęta patronatem królewskim. Nowy duży budynek szkolny ukończono w 1931 r., miał on osiem sal lekcyjnych, szkolną kuchnię i dwa mieszkania służbowe dla nauczycieli. Przy szkole mieściło się małe 14-morgowe gospodarstwo rolne. Uczyły się tu dzieci z Jelenia, leśnictwa Pierśławek, z Mostkowa i z Ostrowa Pieckowskiego.

Kadra pedagogiczna:

a) kierownicy szkoły:

Klein, uczył w latach 1858–1863, był w tym czasie jedynym nauczycielem

Jordan, jako pierwszy nauczyciel uczył w latach 1905–1925

Adam Słomka, urodził się 17 lutego 1874 r., jako rektor uczył w latach 1925–1936

Otto Rogalski, urodził się 17 listopada 1895, jako pierwszy nauczyciel uczył w latach 1936–1945. W 1939 r. został powołany do Wehrmachtu, zastępował go O. Słomka.

b) nauczyciele:

Johann Voitkowitz, urodził się 15 marca 1880 r, jako drugi nauczyciel pracował w latach 1905–1926

Kauffmann, uczył w 1905 r.

Hermann Steiner, urodził się 18 marca 1895 r., uczyło około 1925 r.

Otto Potschka, urodził się 19 marca 1885 r., uczył w latach 1935–1945

Kathe Baatz, urodził się 13 stycznia 1890 r., uczyła w latach 1925–1945

Siegfried Wolski, urodził się 7 października 1902 r., uczył w latach 1935–1939.

W czasie II wojny światowej zginął na froncie.

Karl Reinhold, urodził się 2 czerwca 1901 r., prowadził zajęcia lekcyjne od 1 września 1928 r., do 31 lipca 1935 r.

Frida Skottke, urodziła się 22 lutego 1903 r., uczyła w 1935 r.

Freitag, uczyła do 1945 r.

Zajęcia lekcyjne prowadzili także: pani Handke, Johannes Jordan, Marie Jordan, Gerda Krutein, Witt i pastor Friedrich uczył religii⁷⁸.

⁷⁶ Tenże, *Schule Guttenwalde*, SH 1994, nr 39, s. 53.

⁷⁷ G. Leyding, *Dzieje wsi*, s. 176.

⁷⁸ J. Möllenhoff, *Schule Peitschendorf*, SH 1994, nr 39, s. 49.

Szkoła w Szklarni (Glashütte)

Założona w 1737 r. jako jednoklasowa, tak funkcjonowała do 1945 r. Nowy budynek postawiono w latach 1913–1914. Znajdowała się w nim jedna sala lekcyjna i jedno mieszkanie służbowe dla nauczyciela. Przy szkole była mała 10,5-morgowa działka rolnicza. W 1939 r. na zajęcia lekcyjne przychodziło 41 dzieci ze Szklarni i z Krzywego Rogu.

Zajęcia lekcyjne prowadził kierownik szkoły. W latach 1858–1863 nauczycielem był Schwarz, Zander, uczył około 1905 r. Gustav Golleberk (urodził się 6 stycznia 1882 r.) był ostatnim nauczycielem w tej szkole przed zakończeniem II wojny światowej, uczył w latach 1925–1945⁷⁹.

ZAKOŃCZENIE

Pierwsze szkoły na terenie diecezji warmińskiej były zakładane przez biskupów warmińskich i Wielkich Mistrzów Zakonu Krzyżackiego. Reformacja w 1525 r. w Prusach Książęcych dokonała przeobrażenia także w szkolnictwie. Gorliwie zabiegano o zakładanie szkół elementarnych. Ordynacja krajowa z 1526 r. zachęcała do zakładania nowych szkół, tam gdzie ich nie było do tej pory. Nauczyciel obok duchownego był opłacany z funduszy kościelnych⁸⁰.

Na terenie parafii Nawiady, powstałej w 1437 r., przez długi czas istniała tylko jedna szkoła przykościelna. Sytuacja zaczęła się zmieniać w XVIII w. Sieć szkół z każdym dziesięcioleciem się zwiększała. W XIX w. z parafii protestanckiej w Nawiadach została wyodrębniona parafia w Starej Ukcie, a w 1934 r. powstała parafia w Pieckach. W roku 1939 r. na terenie trzech parafii protestanckich funkcjonowały 32 szkoły podstawowe, jedno-, dwu-, trzy- i ośmioklasowe.

RÉSEAU D'ÉCOLE DANS LES PAROISES ÉVANGÉLIQUES DE NAWIADY, UKTA ET PIECKI JUSQU'AU 1945

RESUMÉ

Les premières écoles des diocèses du Ermland ont été fondées par les évêques et les Maîtres de l'Ordre Teutonique. La Reformation de l'Eglise Catholique en 1525 en Prusse a impliqué les transformations de scolarité. On faisait les démarches pour la création des écoles primaires. Le gouvernement encourageait les autorités locales de fonder des écoles nouvelles là où elles n'existaient pas auparavant. L'instituteur était payé par l'Eglise.

Dans la paroisse de Nawiady fondée en 1437 pendant une longue période n'existait qu'une seule école. La situation changeait en XVIII-ième siècle. Le nombre des écoles augmentait. Au XIX-ième siècle on a créé la paroisse au village Ukta, et en 1934 celle de Piecki. En 1939 sur le territoire protestantes il y avait trente deux écoles primaires comptantes une, deux, trois et huit classes.

⁷⁹ Ten z e, *Schule Glashütte*, SH 1994, nr 39, s. 52.

⁸⁰ M. T o e p p e n, *Historia*, s. 205.